

שרתי לך סחודניצה

השכלה וחינוך - על הדבש ועל העוקץ

פרולוג

הזיכרון הראשון שלי על בית ספר – אמי חוזרת מאספת ההורים של אחי הגדול ובוכה. השגיו הלימודיים של אחי הגדול יהושע (שיע) לא היו מבריקים כנראה. כאב לי מאוד שאמא בוכה והבטחתי לה חגיגית שאני אלמד הרבה יותר טוב ובי תמצא נחמה. כן, להבטיח זה קל, גם רצון טוב היה לי. כשאמי חזרה מאספת ההורים שלי בכתה א' (!) היא גם בכתה. התקווה שלה נמוגה. גם הקטן, לא מי יודע מה. אמא ספרה שהמורה התלוננה שאני לא יודע לשמור על ניקיון המחברות. כל החמאה של הסנדויץ' מרוחה על המחברות. "מלכלך, מלכלך!", זה כל מה שהיה לה לומר. ברור שזה לא היה הוגן מצדה, ומה לגבי העובדה שתמיד ידעתי ראשון את כל התשובות? ידעתי שזו הייתה נקמה.

בראשית שנות השלושים היו מענישים ענישה פיזית. מכות עם סרגל על הראש או על כף היד היו ענישה מקובלת. בודאי שהייתה מקובלת כריעה בפינה על הברכיים עד שיכאב ובמיוחד לתלמידים יהודים, שאינם כורעים ברך במצוות הדת. קרה מקרה והמורה, בתולה זקנה עם פנים גרומות, חליטה להעניש אותי, תפסה באוזני וגררה אותי אל שולחנה. בידה השמאלית היא תפסה בחוזקה מתחת לידי ומלמעלה התכוונה להכות אותי בידה הימנית בעזרת סרגל. ידעתי שזה יכאב מאוד, אבל היא החזיקה בכוח רב. הצלחתי לשלוף את ידי ממש ברגע האחרון, כשהסרגל כבר היה באוויר. בשבילה זו הייתה הפתעה גמורה. הסרגל נחת על היד שלה עצמה בליווי צחוק של כל הילדים.

ספרתי לאמא על המקרה. היא נשקה אותי ונרגעה. אולי עוד ייצא משהו מהילד. בכתות האחרונות של בית הספר העממי גם אחי הגדול הפך לתלמיד מצטיין. הגיע מורה אחר עם גישה אחרת...

רבע קוצ'יק

אני בן שלוש ומסרב לעבור את מפתנו של ה"חדר" של רבע (רב) קוצ'יק. תקעתי את רגלי במפתן ולא עזרו נסיונותיה של אמי ואחי הגדול להעביר אותי את המפתן בכוח. צרחותי נשמעו בכל הרחוב והם נכנעו. לא הלכתי לחדר. הפתרון – הרבע היה בא אלי הביתה. אסור שילד יהודי לא ילמד תורה. הביקורים הקצרים של הרבע, לא רחוק, לזמן מוגבל, הספיקו בהחלט. התרגלתי לרבע לאחר זמן מה והסכמתי ללכת ל"חדר".

הזכרון מן ה"חדר", נורא. הוא שמש באותו הזמן כחדר המשפחה של הרבע, עם המטבח של הרבע עצן לייצה, עם הסירחון והיריבויות במשפחה. כך למשל, אני יושב על יד השולחן ולפני ספר לימוד ופתאום נשמעת התפרצות של צחוק וכאב חריף בגבי ממכשיר חד. מאחורי עומד הרבע ובוהה אל תוך החלון ממול. כך חשבו לרפא את ההתנהגות של ילד האוהב את הטבע אשר מעבר לחלון, הירק, היער, העצים והצפורים.

תרומתו החיובית של רבע קוצ'יק הייתה קיצוץ צפרניים לכל הילדים בכל יום ששי. פחד נורא להיות לחוץ בין שתי רגליו ולזוז, פחד היה גם להביט מקרוב כל כך על נחיריו ושפמו החומים מרוב הרתח טבק. היה קוצץ לנו את הצפרניים בעזרת אולר חד ובכל רגע נדמה היה שהנה נחתך עד זוב דם. האם היה זה נהוג של מצווה על פי ההלכה?

בשלב הבא אני בבית הספר בבוקר וב"חדר" אחרי הצהריים.

הקידה

הכתה התכוונה לביקורו של מפקח החינוך מן העיר הגדולה. המורה החליטה להכין דווקא אותי ודווקא בנוכחות המפקח. היא הסבירה לי שעלי לקוד קידה בתחילת המבחן על יד הלוח ובסופו. נכשלתי. הו,

כמה נכשלתי. בתמימותי חשבתי שאין הבדל בין הקידות של ילדים ושל הילדות. כך אימצתי לי את הקידה של הבנות ובנוסף לקידה הרמתי את הרגל מן הרצפה ("קניקסען"). המבחן על יד הלוח עבר מצויין אבל את ה"קניקסען" שלי לא שכחו לי הרבה זמן.

רבע קאפל

רבע קאפל, דער רויטער מלמד (המורה האדום), שנקרא גם מאזעפה על שם גיבור רוסי הסטורי. כיום אני מבין שהאיש ברח כנראה מן הפוגרומים ברוסיה בידי הקוזקים והבולשביקים. בניגוד לרבע קוצ'יק, היה רבע קאפל איש גדול מידות, גבוה, רחב ועב כרס, החזיק על ידו קומקום והיה מוצץ תה ישר מפיית הקומקום.

בניגוד לרבע קוצ'יק אשר הריח טבק, מאזעפה היה מעשן "צ'ובוק", צינור עץ חלול באורך כששים ס"מ אשר היה ממלא טבק בצידו האחד ומעשן אותו מצדו השני. ה"צ'ובוק" שימש גם כדי להפחיד תלמידים והוא אכן היה מכה בו ילדים ברגע של כעס. נזהרנו מאוד לא להיכנס לתחום הרדיוס של ה"צ'ובוק". זה כאב מאד.

אצלו למדנו בפעם הראשונה גמרא. ככל שאני זוכר, לא הצלחנו להתקדם מעבר לדף הראשון של הגמרא. הפרק דן בטיעונים שבין בית הלל ובית שמאי אודות ביצה שנולדה השבת, האם היא כשרה למאכל כמאמר בית הלל, או אסורה, כמאמר בית שמאי. מעכשיו אמור, שאינני אנלפבית גמור בעיני גמרא.

הספרייה

בחזית ביתנו הייתה ספרית השאלה פרטית. התעריף המינימאלי ליום להשאלת הספרים היה – חמשה גרוש לספר אחד. אני התחמתי והייתי קורא שני ספרים ביום בחמישה גרוש, כהנחה מיוחדת של בעלת הספרייה. האמת הייתה, שהיא לא האמינה לי שהצלחתי לקרוא שני ספרים בכל יום. בחופשת הקייץ בדקה אותי והשתכנעה, ומאז הייתה לי גישה חופשית לכל הספרים בספרייה. יותר, לא הייתי חייב "לבלוע" ספרים מטעמי חסכון ויכולתי להתענג על כל ספר וספר. ובין הספרים אכן נמצאו תרגומים נפלאים של גדולי הסופרים כגון גורקי, אנטול פראנס, גטה, שילר, ויקי באום, וכמובן הקלסיקנים הפולנים, סנקביץ', קוכובסקי, טובים, ז'רומסקי, וגם ספרות זולה.

רבע הנדל

בשלב זה נכנס אבי לתמונה. הוא היה היחיד שהבין שיש לתת לי אפשרות להשכלה אמיתית, מודרנית – "דויטשע" (גרמנית). עם רבע מגולח ויודע מדע. בפעם הראשונה נתקלתי בשמו אצלנו בבית. אבי הזמין אלינו ערב אחד הורים נוספים אשר היו מעוניינים במהפכה, "חדר" מודרני יותר עבור ילדיהם. כשהחלו להכין את רשימת התלמידים אשר ילמדו אצל הרבע החדש, שמת לי לב ששמי לא נכלל ברשימה. רצתי אל אמי ודרשתי ששמי יוכנס לרשימה. לא עזרו להם הבטחות ופיוסים ושמי יוכנס לרשימה. בדיעבד מסתבר שלא היה צורך. ה"חדר" התקיים בשלב הראשון אצלנו בבית ועל כן הייתי פטור משכר הלימוד ששלמו כל התלמידים ברשימה.

לרבע הנדל, שהגיע מבחוץ נחוצים היו חדר כיתה, מקום לינה ומקום לאכול בו. הרבע עבד במשך כחצי שנה עד אשר נחתם אתו חוזה ושני הצדדים בחנו את טיב הסחורה. ההורים את הרבע ואילו הרבע את המקום. האם יעביר את משפחתו לסחודניצה?

הרבע ה"נאור" לימד אותנו אותיות לועזיות ואפילו אותיות גותיות. כאן גם למדתי את שיטות הענישה ה"נאורות". לענישה קראו "קינ" (סרט, הצגה). חבריו של הנענש, טייבלה, נצטוו להחזיק אותו חזק ולהוריד לו את המכנסיים. הרבע החזיק בטייבלה ביד שמאל ובימין הכה בו בחזקה בעודו צורח מכאב עד אשר העור העדין של גופו האדים. חשתי אי צדק נוראי על ההשפלה, חוסר הישע והכאב הברוטאלי. מרגע זה שנאתי את רבע הנדל והוא הרגיש בזה היטב.

לאחר חצי שנה החוזה עמו נחתם והוא העביר את משפחתו סכודניצה. על פי טבעו, לרעבע הנדל אסור היה לעסוק בהוראה. אסתר, אשתו, ניסתה לאזן את המצב ואת הקונפליקט התמידי שהין התלמידים ובין בעלה. הערכנו אותה על טוב לבה ועל גישתה החיובית אלינו.

היה לי חלק משמעותי בצרות שעשינו לרעבע. כעת אני מבין שהייתי נבזי למדי. בניתי מקלות עם זיקוקי דינור ורקדתי עמם באמצע החדר כשהגיצים עפים על פניו ממש. הוא צרח: אסתר! תצילי אותי מהפרח הזה! אסתר הייתה תמיד מוצאת פשרה. היא הוציאה אותי מן החדר ואני שמחתי על מגרש הכדורגל על יד ה"חדר". זה היה סידור נוח לשני הצדדים, אך הוא לא נמשך זמן רב.

אבי הגיע יום אחד ל"חדר" כדי לקחת אותי עם המשפחה לטיול במונית שלו. כשהגיע ל"חדר" כדי לאסוף את ה"תכשיט" שלו, הראה לו הרעבע אותי דרך החלון, משחק כדורגל במגרש. אבי אסף אותי ובקש להתלוות אליו הביתה. חששתי שאקבל מכות, אבל במקום זה הוא הרגיע אותי: "אני מבין אותך, גם אני הייתי רוצה לשחק במקום ללמוד. אבל בשביל זה לא צריך לשלם כסף. אתה לא תלמד יותר ב"חדר". לא ייצא ממך תלמיד חכם. בית ספר ממלכתי יספיק לך".

לצערי אושר זה לא נמשך זמן רב. בתוך שבוע ימים נכבדי הקהילה הגיעו אלינו הביתה כדי "להציל" את הילד. הילד חייב ללמוד תורה. אמי ענתה שאין לנו כסף. הקהילה ענתה שאין בעיות. יש קרן תלמוד תורה. תוך זמן לא רב הגיעה הבר-מצווה ואחריה ההכנות למבחני הכניסה לגימנסיה בדרוהוביץ'.

דרוויניזם

כסף לא היה, אבל היה מה לקרוא. אבי הזמין עיתונים ביידיש, "היינט" ("היום"), "היינטיגע ניס" ("חדשות היום) ופעם בשבוע היה מגיע גם "דער וועלט שפיגעל" ("מראה העולם") שהיה משופע בציורים נהדרים. עד היום אני זוכר את ציורי הלטאות המרהיבים שליוו את המאמרים אודות דרוויניזם.

איך אפשר לשכוח את פנינת הספרות, "גראשען ביבליוטעק" ("ספריה בגרוש"). היו אלה ארבעים ספרונים, מודפסים על גבי הנייר הזול ביותר, אבל התוכן! כל ספרון הוקדש לאישיות אחרת. בדיעבד, נראה לי שהיספרים הוצאו לאור כתעמולה קומוניסטית. והאנשים היו – לנין, סטלין, טרוצקי מרקס, אנגלס וכו' וכו'.

הרעבע השחור

היה גם רעבע חיובי. יהודי חרדי עם זקן שחור ופאות, ששלחו אותי אליו כדי שאתרשם ממנו. ואני התרשמתי באמת. זו הפעם הראשונה שמישהו הסביר לי את פרושי רש"י כמו שצריך. הבנתי כל מלה.

המורה מפודוהורצה

שוב פגשתי מורה נפלא. זה קרה בכפר פודוהורצה שאליו הייתי מגיע בקייץ אל הדודים מצד אבי. באחת השבתות לקח אותי בן דודי להצטרף למורה המקומי ולתלמידיו. איזו חוויה! המורה היה צעיר, לבוש בסגנון אירופאי, חולצה לבנה וחליפה. הוביל אותנו אל הטבע ממש סמוך לבתים. נהר נהדר, הדשא, היער, החי והצומח, ציפורים, פרפרים. הוא לא לימד אלא סיפר, ושתק.